

SINGER, Itamar. *The Hittite KI.LAM Festival* I. Cilt (Studien zu den Boğazköy-Texten 27), 1983 : 178 s. II. Cilt (St Bot 28), 1985 : 251 s., O. Harrassowitz, Wiesbaden.

Konusunu Hitit KI.LAM = Eşilammar bayram metninin oluşturduğu ve StBot serisinde 2 cilt halinde yayınlanan bu kitap, aslında, yazarın Mayıs 1978'de Tel Aviv Üniversitesinde verilmiş olan doktora tezidir. Konular 6 ana başlık altında toplanmıştır.

Kitabın ilk bölümünde, metni oluşturan tabletler, birleşen parçaları, paralel ve duplikatlarıyla birlikte, yazar tarafından yapılan sınıflandırmaya tabi tutularak incelenmiştir. Tabletlerin yanında tarif edildikleri, synopsislerinin verildiği ve yorum kısımlarının geçtiği sayfaların da belirtilmesi, adı geçen bir tabletin hangi bölümlerde ele alındığının anlaşılması bakımından okuyucuya büyük kolaylık sağlamaktadır. Bundan başka bir de tabletler ait oldukları yayınların -KUB,KBo IBoT vs.- sırasına göre dizilerek, yine sınıflandırılan seri numaraları gösterilmiş ve buna buluntu yerleri de eklenerek bir uyum tablosu oluşturulmuştur. Bugüne kadar bayrama ait olduğu saptanan 98 parçanın başkent Hattuşa'nın çeşitli bölgelerinde ele geçmesinin serilerin dağılımıyla bir ilgisi yoktur; ancak, rasyon tabletlerinin biri hariç, hepsi A ve K arşivlerinde ele geçmiştir. A arşivinde bulunanların Eski, K'dakilerin ise Yeni Hitit duktusu özellikleri gösterdiklerini belirten yazar, daha önce K. Bittel tarafından öne sürülen, IV. Tuthalya zamanındaki kütüphanenin yer değiştirmiş olduğu, görüşünü onaylamaktadır. Hepsi Yeni Hitit yazım örnekleri gösteren «düzenli» bayram tabletlerinin yine K yapısında bulunması da buna bir başka kanıt teşkil etmektedir.

CTH 627 ve daha sonra RHA 30'da yer alan suplemanda, çoğunun KBo XX'de yayınlandığı, bayrama ait olduğu gösterilen tabletlerin bazıları, temelde bir takım benzerlikler göstermesine karşın, metinle doğrudan ilişkili değildir. Ancak yazar, bunların başka parçalarla birlikte ayrı bir grup oluşturduğunu farketmiş ve biraraya getirerek join taslağını da çizmiştir. Bir de bayrama ait olup olmadığı kesin olarak anlaşılmamış metinler vardır ki, bunlar da ayrıca incelenmiştir.

II. bölüm metnin kompozisyonuna ayrılmış ve ilk olarak kolofonlar ele alınmıştır. Toplam 15 kolofondan 1-8, no.lı olanlar tablet numaralarına göre düzenlenen seriye, 10-13, no.lı olanlar bayram günlerine göre düzenlenen seriye, 14-15 no.lılar rasyon serisine aittir. 9 no.lu kolofon

ise, bazı farklılıklarından dolayı bu serilere tam bir aidiyet göstermez. 10 no.lu kolofonda LÜDUB.SAR TUR IN.SAR «(Bunu) genç (oğul) kâtip yazdı» ifadesi ilginçtir ve Hitit metinlerinde ilk defa rastlanmaktadır.

Metnin anlatım tarzının anlaşılmasında, ilk olarak E. Laroche tarafından fark edilen ve H.A. Hoffner'in verdiği isimle «Raf Listesi» olarak adlandırılan tabletin (KUB XXX 68) büyük katkısı olmuştur. Yani bu, orijinal olarak Hititli kütüphane memurları tarafından yapılmış bir envanter fişidir. İşte bu tablet ve kolofonlar sayesinde metinler beş ayrı gruba bölünerek incelenmiştir :

- 1) Tablet numaralarına göre düzenlenen seri.
- 2) Bayram günlerine göre düzenlenen seri.
- 3) Bayramın Hattice liturji kısımlarını içeren seri. (KI.LAM şarkıları)
- 4) Sarf edilen malzemelerin serisi. (Rasyon)
- 5) Ana hatların verildiği özet tabletlerin serisi.

Tabletlere göre düzenlenen seriyi diğerlerinden ayıran iki önemli özellik vardır. a) EZEN KI.LAM SAG.UŞ^{NİM} «Düzenli KI.LAM bayramı» formu. b) ANA GIŞ. ĞUR-kán *handan* «Tahta tablete (üzerindeki orijinal yazıya) sadık kalarak» cümlesi. Ayrıca iki kolofonda da bu ifadeye *ıştarniyaş EGIR-an tarnummaş* «orta tekrar-yazılan» sıfatı eklenmiştir. Yazar bu sözlerin içerikten çok, tabletin yapısıyla ilişkili olduğunu söyleyerek, muhtemelen tahta üzerine yazılan orijinal yazının bir nevi taslak olduğunu, bunun daha sonra «orta tekrar-yazılan» olarak adlandırılan kil tablete geçirildiğini, işlemin son safhasında da «temiz tablet»e (*parkul tuppi*) aktarıldığını belirtmektedir. «Tahta tablete (üzerindeki orijinal yazıya) sadık kalarak» formunu içeren bütün tabletler Yeni Hitit duktusuyla yazılmıştır. Dolayısıyla bu formun Eski Hitit tabletlerinde de var olup olmadığı, eğer yoksa tahta tabletlerin eski kopyalarının da kil tabletlerle birlikte saklanıp saklanmadığı konusu açık değildir. Yine bu formun «büyük bayram» tabletlerinde yer almaması açıklanamamaktadır. «Düzenli» sıfatının ise tabletlerle hiç bir yakınlığı yoktur ve kesinlikle bayramla ilişkilidir.

Bayram günlerine göre düzenlenen «büyük bayram» serisi kolofonlarında ise, aynı şekilde rasyon tabletlerinde de geçen «Kral kapı-yapı-

sında üç kere yerini alınca» başlık cümlesi vardır. Diğerlerine göre bazı farklılıklar gösteren 10. no.'lu kolofonun ışığında EZEN'in (bayram) Hititçe karşılığı olarak düşünülen *šiyamana-* kelimesi üzerinde durulmuştur. 9 no.'lu kolofon ise, hem sadece tablet numarası ve başlık cümlesini içerdiği için sınıflandırılması problem olmuş, ancak yazar tarafından bu seriye dahil edilerek, belli olmayan gün sayısının tabletin kırık bölümünde yer alabileceği düşünülmüştür.

1. ve 2. serilerin arasındaki ilgiye gelince, bayramın «düzenli» ve «büyük» başlıkları altında iki dereceli halde incelenmesi raf listesinde yer alan diğer bazı bayramlarda da göze çarpmaktadır. Neden böyle iki grup halinde ele alındığı konusunda, yazar dikkatleri, II. Murşili zamanında kutlanan «6. yıl bayramları»na çekiyor. Yıllıkların bir başka bölümünde bu bayramların «6. yılın büyük bayramları» olarak geçmesi, büyük bayramların 6 yılda bir, düzenli bayramların ise yıllık kutlandığı izlenimini vermektedir. Ancak kesin bir çözüm getirebilmek için, KI.LAM bayramı metni, tabletlerin fragmanter yapısından dolayı yetersizdir. Kısaca iki serinin kolofonları arasındaki farklar özetlenirse, «büyük bayram» günlere göre düzenlenmiştir ve «Kral kapı-yapısında üç kere yerini alınca» şeklindeki başlık cümlesini kaydeder; «düzenli bayram» ise, tablet numaralarına göre düzenlenmiştir ve «Tahta tablete (üzerindeki orijinal yazıya) sadık kalarak» formunu içerir.

3. seri raf listesinde KI.LAM şarkıları olarak geçmektedir; ancak yazar, bu başlığı bayramın Hattice liturji bölümlerinin yer aldığı tabletlere atfetmiştir. Metnin iki paralel tableti Hititçe-Hattice olmak üzere çift dillidir. Bunlar çok küçük parçalar oldukları için içerikleri hakkında fazla bir şey söylenememektedir, yalnız tabletlerin birinde «arı» diğerinde ise «anne-arı» kelimelerinin geçmesi, KI.LAM bayramının da diğer bayramlarda olduğu gibi mitolojik pasajlar içerebileceği konusunu akla getirmektedir.

Rasyon serisi tabletlerinden sadece biri tam korunmuş durumdadır ve daha önce bahsedildiği gibi, bu seride de başlık cümlesi bulunmaktadır. Yazar raf listesinde bu seriden bahsedilmemesini ise, bazı pratik nedenlerden dolayı, başka bir yerde korunmalarına bağlamaktadır. Bu grup daha sonra geniş bir şekilde kitabın 6. bölümünde ele alınmıştır.

Özet serisinin¹ varlığı, böyle ana hatları içeren diğer bayram metinleriyle yapılan karşılaştırma sonucunda tesbit edilmiştir. Yazarın bu noktadan yola çıkarak keşfettiği, detaylı yazılan metinlerdeki olayları özetleyen iki tablet, birbirine kısmen paraleldir ve başka duplikat ve paralelleri de vardır. Ancak metnin son kısmının tamamlanmasına yardım eden tabletlerin her ikisinin de kolofonu yoktur.

Yazar III. bölümde bayramda meydana gelen olayların sinopsisini vermiştir. Bunları yine «büyük bayram» ve «düzenli bayram» olarak ayrı ayrı incelemek zorunda kalmıştır, çünkü 1. gün ve 1. tablet dışında konular arasında bağlantı kurmak oldukça güçtür. Düzenli bayramın ortasında ise, metnin yarısından fazlasını kapsayan büyük bir boşluk olması nedeniyle, sinopsis başlangıç ve son olarak ikiye bölünmüştür. Bu boşluğa ait iki kolofon da metne yarar sağlamamaktadır. Ancak, metnin bitiş kısmının tamamlanmasına bir Eski Hitit örneği ve iki özet tabletin varlığı önemli ölçüde yardım etmiş ve bu sayede «büyük toplantı (*šalli ašeššar*)» kısmı hemen hemen tümüyle ortaya çıkarılabilmektedir. Yazar, ayırdığı bu bölümlerin başında önce tabletleri paralel ve duplikatlarıyla birlikte tanıtmış, daha sonra sinopsislerini vermiştir.

Metnin başlangıç kısmı üç tablettten oluşmaktadır ve özetle şunlar anlatılmıştır: Bayramın başlamasıyla saray açılır, kral giyinir, saray tah-tında yerini alır ve kendisine verilen demir mızrağın töreni yapılır. Kral saraydan *Ēkatapuzna*-'ya gider, orada tanrıların hayvanlarının alayını seyreder, kral buradan çıktıktan sonra demir mızrak kendisinden alınır ve onun yerine verilen demir baltanın töreni yapılır, bu arada kraliçenin arabası saray kapısının önüne getirilir ve krali çift birlikte Tahıl-Tanrı-çasının (*DĦalki*) tapınağına giderler, burada AGRIG'lerin töreni yapılır, sonra Fırtına Tanrısının *ĥuwaši*-'sine giderler ve yapılan ritüeller anlatılır.

«Düzenli bayram» metninin bitiş kısmını oluşturan tabletler az olmasına karşın, yukarıda belirtildiği gibi, Eski Hitit örneği ve özet tabletlerle tamamlanmıştır. Yazar bu üç gruba ait tabletleri tanıtarak, aralarındaki bağlantıyı anlatmış, ayrıca Eski Hitit örneği ve özet tabletlerden birini oluşturan tablet parçalarının join taslaklarını da vermiştir. Bu bölümün sinopsisini ise a) Büyük toplantı öncesi olaylar, b) Büyük toplantı,

1 Böyle bir özet tabletin varlığı, Hurri kökenli (H)İşuwa bayramı metninde de tespit edilmiştir. (KUB XLVII 75 + KUB XLV 59 (+) KUB XLVII 74).

c) Büyük toplantıyı izleyen olaylar olmak üzere, üçe ayırarak incelemiştir : Önce çeşitli tanrıların tapınakları girişlerinde ve Güneş-Tanrıçasının (PUTU) tapınağında yapılan törenler anlatılır. Metinde daha sonra Fırtına-Tanrısının *huwaši*-sinden bahsedilir ve büyük toplantı için yapılan hazırlıklar sıralanır. Büyük toplantıda oturarak, ayakta durarak ya da eğilerek çeşitli tanrılara içilir, bir koşu yarışı olması ilginçtir ve kazananlara verilecek ödüller sayılır, tanrılara içme işlemi bittikten sonra rahipler gider, bir saray görevlisi demir mızrağı kraldan alır ve kralın çadırdan ayrılmasıyla tören sona erer. Büyük toplantıyı izleyen olaylarda ise kral *marnuwan*- birasıyla yapılan ritüel bir yıkanmayı seyreder, sonra Fırtına-Tanrısının *huwaši*-sine gider, buradaki ritualler tamamlanınca şehre döner.

«Büyük bayram»ın tabletleri korunma açısından oldukça kötü durumdadır. Sadece ilk gün «düzenli bayram»ın ilk tabletiyle paralellik gösterdiği için eldeki tabletlerle iki bayram metni arasında ne gibi benzerlikler ya da ayrılıklar olduğunu saptamak mümkün değildir. Bu bölümde de özetle *hešta*- yapısındaki ritualler ve Fırtına-Tanrısının *huwaši*-sindeki törenler anlatılmıştır.

IV. bölümde, bayramda yer alan olaylar, semboller ve mekânlara çeşitli yorumlar getirilmiştir. İlk olarak bayramın odak noktasını oluşturan tören alayı ve bu alayın merkezinde bulunan «tanrıların hayvanları» ve onlarla birlikte taşınan «mızraklar» ile «postlar» üzerinde durulmuştur. Yazar, metinde geçen mızrakların genel anlamdan daha farklı bir işlevi olduğunu ve Hitit kanunlarındaki bronz mızrağı çalanın ölümle cezalandırılacağı hükmünün de, ancak bu mızrağın dinî bir önemi olmasıyla açıklanabileceğini savunmaktadır. Bayram süresince demir mızrak ve demir balta bir saltanat sembolü olarak krala eşlik ettiği için *šakuwatar*'a da «törensel(?)» karşılığı verilmiştir.

(KUŞ)*kurša*-nın karşılığı M. Popko tarafından hayvan derisinden yapılmış bir kült sembolü, yani «post» olarak verilmiştir. Bu anlam kabul edilirse yazar kelimenin bakır ile birlikte kullanılmasının (NA⁴ *kunnanaš kuršaš*) ancak üstüne bazı bakır parçalar eklenmesi ile açıklanabileceğini söylemektedir². Metinde ayrıca «Tanrılar, post evinden getirilir» şeklinde bir ifadeye rastlanmaktadır.

2 Bu düşüncenin yanısıra, NA⁴*kunnanaš kuršaš*'in «ingot» olarak adlandırılan, post biçimli bakır külçelerle alakalı olabileceği, bir başka öneri olarak ileri sürülebilir kanısındayız. (Bk. R. M. BOEHMER, *Die Kleinfunde von Boğazköy*, WDOG 87 (1972), s. 36, Lev. I, Nr. 21, 21a).

Tören alayında önemli bir yeri de çeşitli değerli madenlerden yapılmış «tanrıların hayvanları» tutuyor. Metinde bu hayvanların üç paralel listesi vardır ve her üç listede de geyikler ayrı bir grup olarak yazılmıştır. A. Goetze ise Anitta metnindeki listeyle bu liste arasındaki benzerliği vurgulamıştır. Daha önce çeşitli incelemelerde bu hayvan listesi, bir av seferinin anlatılışı ya da Neşa kentinde Anitta tarafından krallığın ihtiyaçları ve kültüel amaçlar için kurulmuş bir av sahası³ olduğu şeklinde yorumlanıyordu. Yazar, bir başka ihtimal olarak bu hayvanların canlı hayvanlar değil de, KI.LAM bayramı metinlerinde olduğu gibi sembolik tasvirler olabileceğini düşünmüş ancak Anitta metninde bu hayvanların metalden yapıldığına ait bir ifade olmadığını da belirtmiştir. Yazar ayrıca metinlerdeki geyiklerin tarif edilişiyle bunların Alacahöyük buluntularına benzediğini bayramın yazılış dönemiyle bu buluntuların ait olduğu dönem arasındaki tarihsel uzaklıktan doğacak sorunu da bayramın Hatti kökenli oluşuna bağlamaktadır. Alayın sonunda yer alan, «*aliyazenuš karkidannuš*»un ise orakel metinlerinde geçen bir kuş olan *aliya(na)*- ile ilişkili olduğunu ve *peri*-nin de MUŞEN'in (kuş) Hititçe karşılığı olabileceği üzerinde durmuştur. Bir de 1. ve 2. tabletlerin anlattığı kadarıyla, tüm bayram alayında yer alanların tablosu yapılmıştır.

İkinci olarak, büyük toplantı ele alınarak yeri, kutsanan tanrıların listesi, koşu yarışı, *kalti*- kabı töreni ve rahiplerin tören kıyafetleri incelenmiştir. Büyük toplantının yapıldığı çadırın (GIŞZA.LAM.GAR) alelâde bir yer olmadığı açıktır. Yazar, kralın çadırdan çıktıktan sonra Fırtına tanrısının *huwaši*'sine giderken herhangi bir aracın zikredilmediğini, bu yüzden iki yerin birbirine çok yakın olması nedeniyle, *huwaši*'nin Yazılıkaya'daki kaya mabedi ya da bunun bir bölümü olması gerektiği üzerinde ısrarla durmaktadır. KI.LAM metninde geçen iki pasaja yer vererek, en azından burada bir stel ya da hiyeroglif yazıtlı bir anıttan daha değişik nitelikte, olasılıkla kaya anıtını kapsayan mimari bir kompleks olduğunu savunmakta, yani Fırtına Tanrısının *huwaši*'sini Yazılıkaya ile eşitlemektedir⁴.

3 Yazarın da dipnotta belirttiği gibi, E. Neu, StBot 18 (1974), s. 33'te böyle bir av sahasının varlığından bahsetmiştir. Ancak yazarın adı geçen eserinde, bu mekâna açıkça «mutfak» karşılığını vermesine rağmen, Singer bu anlamı belirtmeyi ihmal etmiştir.

4 Yazarın verdiği referansların dışında M. Popko, Kultobjekte in der Hethitischen Religion (1978), s. 123-127'de *huwaši*'yi ele almıştır. Metinlerden anladığımız kadarıyla, kurban masasının üstünde yıkanan ya da ormana gö-

Büyük toplantıda kutsanan yaklaşık 40 tane tanrı vardır, bunların bazıları bir arada geçmekte ve metnin içinde iki, üç kere tekrarlanmaktadır. Özet tabletler sadece tanrıların isimlerini ve oturarak, ayakta durarak ya da eğilerek kutsandıklarını kaydeder. Detaylı yazılan tabletlerde ise şarap ve ekmek sunuşları ve diğer olaylar anlatılmıştır.

Yine büyük toplantıda yer alan 10 kişinin yer aldığı koşu yarışında kazananlara verilen ödüller hususunda metinde bir farklılık göze çarpmaktadır. Eski Hitit örneği ve Orta Hitit özet tabletinde kazananlar 1 mina gümüş alırken esas tablette sadece elbise ile ödüllendirilmişlerdir; her iki versiyonda da ödüller arasında şarap ve ekmek sayılmıştır. 3. tablette yine bir yarış görülür, ancak, burada aynı yarıştan söz edilip edilmediği açık değildir. Koşucular bir de *kalti-* kabının getirilip tahtın yanına konulmasında görev alırlar. Bu kapla kral, adları sayılan, çeşitli memurların ellerine şarap döker. Telipinu Fermanı'ndaki listeye büyük benzerlik gösteren bu sıralamadan, Hitit imparatorluğu yönetiminde görevli önemli kişilerin de büyük toplantıda yer aldığını öğrenmekteyiz. Ayrıca tabletlerde *kaldi-*'nin DUG determinatifiyle kullanılmamasından da anlaşılacağı gibi kilden değil, değerli bir madenden, olasılıkla altın ya da gümüşten yapılmıştır.

Özet tabletlerden birinin arkasındaki çeşitli kült görevlilerine verilen kıyafetlerin listesi iki dini merkez olan Arinna ve Zippalanda'nın görevlileri arasındaki iç hiyerarşiyi yansıtması açısından oldukça enteresandır.

Yazar diğer bir yorum konusu olarak, metinde adı geçen ve tartışmaları bugüne dek süregelen 9 mimari yapının tanımı üzerinde durmuştur. Yazar *Ēarkiu(i)-*'nin daha önce Güterbock tarafından «gölgelik, tente» şeklinde yorumlanmasına katılmamakta ve kendisi «geçit» olarak tercüme etmektedir. Bu görüşünü doğrulayacak kelimenin geçtiği cümle örneklerini veren yazar aynı zamanda *katta-*'nin burada «aşağıda» değil «yanında» anlamına geldiğini buna bağlı olarakta *katteri-*'nin «yakın» *kattiraz'*ın ise «yakınında» olarak çevrilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bazen *arkiu-* bazen de *arkiui-* şeklinde geçen kelimenin aldığı kasus

---

türülen *huwaši'*ler, daha çok taşınabilir nitelikte, sembolik kült objeleridir. Bu yüzden yazarın bir istisna olarak önerdiği, Fırtına Tanrısının *huwaši'*siyle Yazılıkhaya arasındaki eşitliğin kabul edilebilmesi için daha fazla kanıtı ihtiyacı olduğunu sanıyoruz.

ekleri de şematik olarak gösterilmiş ve Hurri kökenli olabileceği üzerinde durulmuştur. *Halentuwa*- «saray kompleksi» hakkında, Güterbock incelediği bir metne dayanarak, Hattuşa'da birden fazla bulunduğunu düşünmüştür, yazar ise, her ne kadar bu metinde iki ayrı yapı gibi gözükse de, *namma* adverbine «yine» anlamını yükleyerek, ikisinin aynı yer olduğunu savunmakta ve bu ikiliği ortadan kaldırmaktadır. *Ḫešta*- için, metin kırıklı olması nedeniyle fazla yardım etmemesine rağmen Yazılıkaya'nın B odasındaki mezar odasıyla alakalı olabileceği düşüncesi akla yakın bulunmaktadır. É.DU₁₀.US.SA'nın «banyo, yıkanma evi» olduğunu söyleyen yazar bu yapının daha önce S. Alp tarafından şehrin dışında bağımsız bir yapı olan *Ḫarnu*- ile eşitlenmek istemesine katılmaz, çünkü M. Darga ve H. Otten'in da belirttiği gibi, É.DU₁₀.US.SA bağımsız bir yapı değil sarayda, *Ḫarnu*-da ve diğer yapılarda da yer alabilecek bir iç yapı niteliğindedir.

V. bölümde bayramın genel yapısı incelenmiş ve ilk olarak bayramın adı ve başlık cümlesi üzerinde durulmuştur. Daha önce A. Goetze KI.LAM = *Ḫilammar* konusunu önermiş fakat bayramın adının bu yapıyla mı yoksa KI.LAM'ın esas anlamı olan «pazar»la mı ilişkili olduğu konusunda bir şey söylememiştir. Yazar, R. Naumann ve H.G. Güterbock'un *Ḫilammar*'ı «sütunlu giriş» olarak tercüme etmelerini uygun bulmamakta ve kelimeyi «kapı-yapısı» şeklinde kabul ederek bayramın adını da «kapı-yapısı bayramı» olarak çevirmektedir, çünkü metinde diğer anlamları doğrulayacak hiç bir kanıt yoktur. Ayrıca bu anlam bayramın başlık cümlesi olan «Kral kapı-yapısında üç kere yerini alınca» ile de anlam bütünlüğü gösterir. Yazar, aslında bayramın isminden kralın tören boyunca geçtiği bütün kapıların kollektif olarak kapsandığı sonucunu çıkarmakta, ancak KI.LAM kelimesinin metinlerde hep tekil formda geçtiğini de belirtmektedir.

Bayramın süresi 3 gündür, daha uzun olabileceğini gösterecek başka bir tablet bulunmamıştır. Buna ek olarak başlık cümlesindeki «3 kere» ifadesi bunu doğrulamaktadır; yani kısaca kral 3 günde 3 kere yerini alır.

Bayramın 3 gününde neler olduğu ayrıca ele alınacak olursa, aslında yapılan işler aynıdır, sadece 2. günde bazıları bırakılır. Ancak yazar burada ilginç bir noktaya dikkat çekiyor. Eğer gerçekten yapılan işler aynıysa neden bir tablet grubunu günlere ayırmak yoluna gidilmiştir? Bu konuda da yazar akla yakın bir çözüm olarak «büyük bayram» ve «dü-

zenli bayram» da yapılan işlerin birbirinin aynı olmadığı, bu yüzden böyle bir günlük ayırım yapılabileceğini önermektedir.

Kutlanılan mevsime gelince, bu bilgi diğer bayramlarda girişte ya da metnin içinde verilmesine rağmen, KILAM bayramının en ayrıntılı kolofonunda bile böyle bir ifadeye rastlanmaz. Giriş kısmında yer verilmediği ise baş tarafı kırık olduğu için anlaşılammaktadır. Bayramın 2. gününün Tahıl-Tarıçası Halki'nin tapınağında kutlanması nedeniyle böyle bir törenin hasat ya da ekim zamanında yer alması gerekir. Halki'nin tapınağında yer alan AGRIG'lerin töreninde, kralın çeşitli bölgelerdeki depolardan sağlanan ürünü teftiş etmesinden hareketle bu işlemin hasat zamanında yapıldığının düşünülmesi oldukça akılcı bir yaklaşımdır; ancak yazarın belirttiği gibi, aynı tapınak AN.TAH,ŞUM bayramının 6. gününde yani baharda da ziyaret edilmektedir. Bu kanıtlar ışığında ne yazık ki bayramın mevsimi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olamamaktadır.

Bayramın karakter özelliklerine ait bölümün son konusunda metne ait olmayan ama içinde bayramın adı geçen bir orakel metni ve bunun duplikatları incelenmiştir. Tapınak görevlileri enstrüksiyonlarında Hattuşa'da kutlanan bayramların verildiği listede KILAM'ın zikredilmemesi ilginçtir. Yazar belki de bayramın ikinci bir adı olabileceğini düşünmüş, ancak böyle bir ismin de ele geçmediğini belirterek az da olsa yakınlığı tespit edilen ve listede adı geçen üç bayramı incelemiştir.

Kitabın VI. bölümü rasyon (sarf edilen malzemeler) serisine ayrılmış ve konuya daha geniş bir bakış açısı getirebilmek için başka bayramlara ait olan iki rasyon tabletiyle⁵ kıyaslanmıştır. Metinlerin rekonstrüksiyonu yapılırca duplikat ve paralelleri olan üç ana tablet ortaya çıkmıştır. Tarihleme açısından bu metinler kabaca iki gruba ayrılabilir, bir grup Yeni, diğeri ise Orta Hitit duktusu özellikleri göstermektedir.

Rasyon kelimesine karşılık gelen Akkadça MELQETU(M)'un Hititçe karşılığının *tarnatt-* mı yoksa *halkueššar* mı olduğu tartışmalıdır. Yazar metnin içeriğinden MELQETU(M)'un *halkueššar*'dan çok *tarnatt-*'la ilişkili olduğunu ileri sürerek *tarnatt-*'in tek bir rasyon grubuna ait olduğu gözlenirken *halkueššar*'ın daha geniş kapsamlı bir anlam taşıdığını söylemektedir. Yine başka bir farklılık olarak MELQETU(M) ve *tarnatt-* bay-

5 Yine içinde MELQET kelimesi geçen bir rasyon tableti (H)İšuwa bayramı metninde de bulunmaktadır. (KBo XXXIII 184)

rama katılan kült görevlilerinin tüketimlerini sağlamak, *halkueššar* ise önce tanrılara sunulmak, ancak ritualden sonra kalanının diğerleri tarafından bitirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Buna rağmen yazar, bu üç kelime arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için daha kesin kanıtlara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Rasyon serisinde yer alan tabletlerin kompozisyonuna gelince, bunlardan biri hariç hepsi kalıplaşmış (stereotip) bir düzenle yazılmıştır. Buna göre yazar her tablette görülen dört özellik saptamıştır :

- A) Alan kişilerin grubu
- B) Erzaklar
- C) Tedarik eden kişiler ya da kurumlar
- D) Genellikle alan kişilere verilen ek talimatlar

Bu grupların düzeni tabletlere göre değişmektedir; örneğin, Eski Hitit rasyon tabletinde (C) şıkkı hiç belirtilmemiştir. Bu düzende görülen farklılıklara göre de tabletler dört tipe ayrılmış, 3. tip te kendi içinde ikiye bölünmüştür, çünkü (b) tipi başka ek bölümler içerir ve erzakların miktarı daha büyüktür.

Yazar, bölümün son konusunda rasyon tabletlerinin içerikleri hakkında genel bilgiler vermiştir. Bayramdaki tüketim maddelerini sağlamakla yükümlü sekiz görevli ismi saptanmış ve bunların neler getirdiği de belirtilmiştir. Yiyecek rasyonları, bayramın günlerine göre bölünerek değil, bütün halinde incelenmiştir. Metinde, alışılmış olan sığır, koyun, keçi, domuz, gibi hayvanların yanısıra bayram metinlerinde çok az geçen tavşan, balık ve kuş etlerine de rastlanmaktadır. Ekmek isimlerinin arkasında yer alan çeşitli sayılar için-10 NINDA 20-iš vs.- yazar, daha önce Güterbock'un önerdiği, bu sayıların şekel'le eşitlenmesini dikkate alarak yaptığı hesaplar sonucunda bayramın alan kişilerinden «Angulla (kasabası) adamları»nın herbirine makul bir rakam olarak üç kilo ekmek düştüğünü saptamıştır. Ancak bu sonucun tamamen bir hipotezler zincirine bağlı kalınarak elde edildiğini de eklemiştir. İçeceklerde ise *marnuwan-* birası ve şarap-bira kullanılmaktadır. *taḫaši-* kelimesi için daha önce A. Kammenhuber tarafından öne sürülen DUG «kap»ın Hititçe karşılığı olmasını - her ne kadar bazen DUG*taḫaši-* şeklinde geçse de - yazar da desteklemiştir. Çünkü aynı şekilde determinatifler karşılığı olan Hititçe kelimelerle birlikte yazılabilmektedir. (*MUS*) *illuyanka* «yılan»

vb.) Bir de *huppar*- «çanak» kelimesinin geçtiği tabletlerden örnekler verilerek, DUG determinatifi ile birlikte yazılmadığı zaman bunun bir hacim ölçüsü olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca dört tip tablet grubunun içerdiği hayvanlar, ekmekler ve içecekler bir tabloyla gösterilmiştir.

Bayramda yer alan kült görevlilerinin kıyafet ve süslerinin anlatıldığı iki bölüm saptanmıştır. Bu metinlerden gömlek ve kuşakların kırmızı renkte olduğu, kemerlerin ise gümüş ya da bronzdan yapıldıkları anlaşılmakta, eşyaların hep aynı sayıda olması da görevlilerin sayısı hakkında toplu bir bilgi vermektedir. Metinlerde geçen çeşitli süs eşyalarının yapımında maden olarak altın, gümüş, bronz, demir, kaya kristali, lapis-lazuli ve işlenmemiş cam (?) kullanılmıştır.

Yine, metinler çok kırıklı olduğu için haklarında fazla bilgi edinilemeyen, bayramda gerekli olan malzemeleri almakla yükümlü olan kült görevlileri, bunları sağlayan kişiler ve erzakların bir tablosu yapılmış ve bu tabloda rasyon tabletleri daha önce ayrıldıkları tiplerine göre kaydedilmiştir.

Kitabın sonunda bir genel ve bir de linguistik indeks verilmiş ve KI.LAM bayramı dışında incelenen metinlerin listesi gösterilmiştir. Yazar, sonsözünde kitabın yayımlanmak için verildikten sonraki zaman süresinde, doğal olarak başka tabletlerin bulunduğunu ve bunların kitabın II. cildinde verileceğini belirtmiştir.

II. cilt metinlerin transliterasyonuna ayrılmıştır. Yazarın I. cildin sonsözünde bahsettiği yeni tabletler, iki cilt arasındaki uyumu bozmamak ve karışıklığa neden olmamak için, metnin içindeki yerine konmamış ve en sonda ayrıca verilmiştir. Ayrıca yazar, oldukça ayrıntılı ve çok kullanışlı bir glosar oluşturmuş ve kelimeleri Hititçe'ler, Sümerogramlar, Sayılar, Akkadogramlar, Hattice'ler, şahıs isimleri, tanrı isimleri ve coğrafi isimler adı altında bölümlere ayırarak incelemiştir.

Sonuç olarak, özellikle, Hitit Kült Takvimi'nin karakteri hakkındaki bilgilerin artmasına yardım eden bayram metinleri çalışmalarından biri olan yazarın kitabı, titiz çalışma ve her türlü bilgiye ayrıntılı şekilde yer verilmiş olması açısından, sadece Hititoloji alanındaki dil sorunlarına değil, aynı zamanda arkeolojik verilere de ışık tutacak nitelikte, çok yönlü ve kullanışlı bir eserdir.

Selen Hırçın

